

ՀԵՉԱԿ

1892

Սոյն համարով «Հեշակը» ոտք է դնում իր գոյութեան հինգերորդ տարեշրջանի չէմքի վրայ: Հայոց կեանքում այս շորս տարվայ ընթացքում տեղի են ունեցել հանրահայկական նշանակութիւն կրող հասարակական բազմաթիւ դէպքեր՝ մէկը միւսից աւելի բնորոշ, մէկը միւսից աւելի աչքի ընկնող, իբրեւ ժամանակիս նշաններ: Բաւական չէ դա. — հայութեան հասարակական ընդհանուր դրութիւնն ու դրա շնորհով առաջացած երևոյթները, դէպքերը փոխադրեցին Հայոց կեանքը մի բոլորովին նոր մթնոլորտի մէջ, տվին նրան ուրիշ գոյն, տեղի ունեցան հասարակական նոր հոսանքներ: Հայոց կեանքը գտնվում է ներկայումս այնպիսի մի պատմական շրջանում, երբ կատարվում է նրա մէջ ներքին օրգանական մի փոխանցութիւն. հնաւանդ կեանքի շրջանից, կենսական ու հասարակական հնացած, բուռնական, այլ ևս արգելադիր պայմաններից նա փոխադրվում է դարգացած մարդկութեան ժամանակակից դրութեան համապատասխան մի նոր կեանքի շրջան, որ շատ բան է խոստանում հայութեան: Սակայն ծանր գնով պէտք է կատարվէ այդ փոխանցութիւնը. հայոց կեանքի արգանդի խիստ ցաւերի գնով — յեղափոխութեամբ, որ միանգամայն վերջ կը դնէ ու կը տապալէ հայութեան վրայից ամբողջ հինը և կը բանայ նոր մեծ դարագլուխ հայութեան հասարակական ու տնտեսական զարգացման պատմութեան մէջ:

Դա է հայութեան ներկայ պատմական վիճակը:

Այն տենդային տագնապում, որի մէջ այժմ գտնվում է հայութիւնը, եթէ կայ մի բան, որ կարող է հայ յեղափոխական և ուրիշ հասարակական մարմիններին պահել իրանց պատշաճ դերում և չը թողնել նրանց գլորվել ցեխի մէջ ու հանդիսանալ խոշնդոտ հայ ժողովրդային մեծ դատի յաղթութեան, դա — որոշ սխառեմական հայեացքներն են հայկական իրականութեան վրայ, այդ իրականութեան ու դրանից առաջացած յեղափոխութեան

թեան պահանջի թէօրիական հիմնաւորութիւնն է: Լոկայդ որոշ հայեացքներն ու այդ թէօրիական հիմնաւորութիւնը կարող են այն մարմիններին հաւատարիմ պահել իրանց պատմական դերին, որովհետեւ այդպիսի հայեացքներն ու թէօրիաօգնութեամբ միայն կարելի է որոշել ու գծազերել այն հասարակական գլխաւոր գործունէութեան պրակտիկական ուղղութիւնն ու նախագիծը, որ դրել է մեր առջև պատմական ներկայ բոլորէն: Այդպիսի թէօրիապէս գծազրկած հասարակական գործունէութիւնը երբէք չի չեղվիլ իր իսկական շաղկից, միշտ կը լինի նպատակայարմար և իսկապէս օժանդակ ոյժ կը հանդիսանայ ներկայ պատմական հասարակական պրոցէսի կատարման: Միայն այդպիսի գործունէութիւն կարող է համարվել աջող ու խելացի գործունէութիւն:

Բայց ի՞նչ ենք տեսնում դրա փոխարէն մեր մէջ:

Հայ հասարակական ղեկավարող մարմիններն առհասարակ ամենեւին չեն կարող պարծենալ, թէ իրանք ունեն սխառեմական որոշ հայեացքներ թէ՛ հայկական և թէ՛ ընդհանրապէս մարդկութեան իրականութեան վրայ: Այդ տեսակէտից մեր յեղափոխական մարմինները մասնաւորապէս առնելով արդէն բոլորովին աղքատ են: Մինչդեռ պատմութեամբ ու կեանքով մեր առջև դրված հայոց կեանքի ներկայ ամենամեծ խնդրի, յեղափոխական խնդրի թէօրիական հիմնաւորութիւնն աւելի, քան անհրաժեշտ է յեղափոխական պրակտիկական գործունէութիւնը որոշելու համար: Իւր յեղափոխական այլ և այլ ձեռնարկների անաջողութեան ժամանակ, բնականաբար, վհատվում է ո՛չ միայն ընդհանրութիւնը, որն այլ կերպ չէր կարող լինել, այլ վհատութեան շունչը վարակում է նաև նոյն իրանց յեղափոխական շրջաններին: Ինչ է վհատութեան պատճառը սակայն, եթէ ոչ այն ժամանակաւոր անորոշ վիճակը, որ այնքան յատուկ է ամեն մի նոր ընդհանուր նշանակութիւն ունեցող հասարակական, մասնաւոր յեղափոխական գործին: Բայց կարող է արդեօք այդ անորոշ վիճակն աղղեցութիւն ունենալ այն մարդու վրայ, որը գիտէ յեղափոխական գործի ամբողջ պատմական էութիւնը ու նրա իմաստը ներկայումս, և որն ունի այդ գործի թէօրիական որոշ սխառեմական

արտայայտությունը և հետևապես նրա համար սլարգորոշ է ևս պրակտիկական գործունեությունը: Իրանյ ժամանակի ձգտումների թէօրիական արտայայտությունը — դա՛ է այն մեծ զենքը, որ ամեն ժամանակներում հասարակական ամեն մի նոր յեղափոխիչ երևոթյունների միջոցին բարոյական ու մտաւոր երկաթէ ուժով է սժաւել նոյն այդ երևոթյունների կուսակիցներին: Եւ սրանք կարողացել են ստոյիկեան հերոսութեամբ կրել ամեն նահատակութիւն, որ ամբողջ մարդկութեան մէջ դէպի իրանյ զարմանք է ներնշնել, և իրանյ տրամադրութիւնը տարածվել է նաև ընդհանրութեան վրայ, սրան էլ հերոս գարձնելով: Այն մարդը, որ իւրացրել է իր ժամանակի ձգտումների թէօրիական արտայայտությունը, չի շեղվիլ երբեք գործունէութեան բուն շաղկից և չէ կարող յափշտակվիլ առժամեայ աջողութիւնից, որպէս և վհատվել տոժամեայ անաջողութիւնից: Նրա համար գլխաւորապէս նշանակութիւն ունի գործի ամբողջութիւնն և ընդհանուր ընթացքը:

Եւ մինչդեռ հայութեան ներկայ պատմական խորհրդաւոր բովում հայ հասարակական ղեկավարող մարմինները զուրկ են իրանյ ժամանակի ձգտումների թէօրիական արտայայտությունից ու հիմնաւորութիւնից, ի՞նչ կերպարանք է ներկայացնում զարգացած ազգերի ներկայ ընդհանուր դրութիւնը:

Միծ գէսքերի էսօխան (époque) այնքան մարդկութեան անցելալը չէ, որքան նրա ներկան ու ապագան. նա սլարգապէս այն պատճառով, որ մարդկութեան կեանքի և մտքի զարգացման հետ միասին՝ մարդկային հասարակական հարցերն էլ ներկայումս ընդունել են աւելի մեծ ծաւալականութիւն ու խորութիւն, քան երբ և է ունեցել են, և՛ գնալով՝ նրանք ձգտում են աւելի ու աւելի ընդարձակվիլ ու խորարմատ լինել: Ներկայումս ամբողջ քաղաքակրթված մարդկութեան վրայ ծանրանում է հնացած ու այլ ևս մարդկային առաջադիմութեան արգելք եղող այժմեան հասարակական բոլոր յարաբերութիւնների թանձր ու խնդրիչ մթնոլորտը: Լսվում է խուլ գղրղոցը մօտալուտ համալխարհային յեղափոխութեան ու բոտիս Սմենքը սպասում են համալխարհային մի մեծ գէսքի. ունենոր ու տիրոջ դասակարգը նման է վրանաբռնակի. նա իր վերջին բոլոր ոյժն ու ճարպիկութիւնն ամենայն կատաղութեամբ գործ է դնում պահպանելու իր ներկայ տիրապետող դիրքը և իր այդ եռանդը հասցնում է այն աստիճանի, որ աւելի է ձգում այն լարերը, որոնք հաղիւ հաղ արգելում են դեռ զանազան գասակարգերի ներքին թնամութեան պայթումը: Միւս կողմից ալխաւորաւոր ընդհանրութիւնը կոշտացած ձեռքերով բարձրացնում է ընդհանուր յեղափոխութեան արխնազոյն դրօշակը և տննդային գողով սպասում սուրբ օրը: Երկու

մեծ բանակ կանգնած են իրար դէմ՝ պատրաստ միմեանց պատանուելու: Այդ երկու մեծ բանակի, այլ խօսքով՝ զարգացած մարդկութեան առջև դրված է ներկայիս համալխարհային մեծ խնդիրը. այն է յեղաշրջիլ ներկայ հասարակական պայմանները, որ այլ ևս արգելք են մարդկութեան յետագայ առաջադիմութեան ու զարգացման, և հաստատել նոր, մարդկային բարօրութեան նկատմամբ նպատակալարմար հասարակական կացութիւն: Այդ մեծ խնդրի պատմական մճողը, լուծողը յայտնվում է մարդկութեան ալխատաւոր բանակը, որ համալխարհային յեղափոխութեան դրօշակը ձեռքին՝ իր մէջ կրում է ապագայի իդէան, գաղափարը և կանգնած է դէմ առ դէմ՝ առաջին՝ այսինքն ունենոր պահպանողական բանակի:

Ահա այդպիսի ընդհանուր դրութեան միջոցին ալխարհիս մի խուլ անկիւնում ծագում է հայկական յեղափոխութեան խնդիրը: Այդ խնդիրը ունի մեծ առնչութիւն վերոյիշած համալխարհային մեծ խնդրի հետ: Նա մի մասնիկն է ընդհանուր մարդկութեան առջև դրված մարդկային բարօրութեան մեծ խնդրի և օրգանապէս կապված է այդ խնդրի հետ, տարբերվելով նրա նից իր երևոթներում և միայն երկրի առանձնայատկութիւններով: Հայկական խնդիրը հայութեան մարդկային առաջադիմութեան խնդիր է, որ ձգտում է հայութեանը դնել այն հողի վրայ, որի վրայ կանգնած են զարգացած ազգերը, և ինչպէս ամեն մի մեծ խնդիր, հայկական խնդիրն էլ ունի իր թէօրիական սխտէմական արտայայտությունը: Այդ թէօրիական արտայայտությունն իր էութեամբ չէ կարող տարբեր լինել ընդհանուր մարդկութեան բարօրութեան մեծ խնդրի ժամանակակից թէօրիայից, — մի կէտ, որ հերքել անհնարին է այնչափ, որչափ անկարելի է հաստատել այն, թէ հայութիւնն ամպերից իծած մի ժողովուրդ է և թէ նրա կեանքը ոչ ու օրգանական կապ չունի միւս ազգերի կեանքի հետ:

Մեզ թվում է, որ աւելորդ չի լինիլ կարճ խօսքով ասել այստեղ, թէ ինչ է եղել «Հնչակի» ու Հնչակեան ց. կուսակցութեան դերը սոյն յօդուածում մեր ներկայացրած հասարակական վրձակի միջոցին, և դրանով աւարտել մեր այս ընդհանուր խորհրդածութիւնները հայ յեղափոխական գործի մասին:

«Հնչակն» իր գոյութեան այս չորս տարվայ ընթացքում առաջնակարգ խնդիր է համարել հայ յեղափոխական մտքի առողջ ու նպատակայարմար մշակման անհրաժեշտութիւնը, որի վրայ կրկին ու կրկին շնչեցինք մեր սոյն յօդուածում: «Հնչակի» գործունէութեան թէօրիական մասն այս չորս տարվայ ընթացքում եղել է այն, որ նա ձգտել է զարգացնել հայոց մէջ գիտակցական վերաբերութիւն գէսի յեղափոխական գործը: Դամանա

կակից գիտական ճշմարիտ առաջադէմ թէօրիաների օգ. նութեամբ նա աշխատել է առաջացնել ու լուսարանել իրանց ամբողջութեան մէջ այն բոլոր հասարակական խնդիրները, որ անհումիւն ունեն հայկական յեղափոխական խնդրի, ներկայումս հայոց կեանքում այդ մի. ալ ամենամեծ հասարակական խնդրի հետ «Հնչակն» աշխատել է, որքան դա թոյլ են տուել հանգամանքն. բը, ներկայացնել ու բացատրել այդ խնդրի թէօրիական որոշ արտայայտութիւնը: Որքան պողաբեր է եղել «Հնչակն» աշխատանքը — դա ցոյց կը տայ ապագան: Սակայն անհերքելի է, որ ինչքան ընդարձակ լինի նրա ընթերցող. ների շրջանը, նոյնքան աւելի շուտ ու աւելի ընդարձակ կերպով զգալի կը լինի նրա ազդեցութիւնը: Այս տարի «Հնչակն» աւելի կընդարձակէ իր թէօրիական աշխատութիւնը, ձեռնարկելով նաև ևրօպական գիտական նպատակայարմար գրութեան թարգմանութեան և աւելի ընդարձակ ծաւալով ժողովրդականացնելով հասարակ. կան ու տնտեսական ժամանակակից գիտական հայեացքները: *

Միւս կողմից՝ այս չորս տարվայ ընթացքում «Հնչակն» ու նրա Ծրագրի շուրջը բոլորվեցաւ Հնչակեան յե. փոխական կազմակերպութիւնը, որ գործօն կերպով օկսնց ու շարունակում է յեղափոխական գործնական աշխատութիւնը՝ իր կազմակերպական, ազդեցական ու պրօպագանդական կերպերում: Այդ կազմակերպութիւնն արդէն ունի իր անցեալը, իր բնախաճեմնող հայ յեղափոխական անդրանիկ շարժումների — Էրզրումի և Վում — Վափուրի անմոռանալի դէպքերի: Յանուն ո. բոշ նպատակների՝ յեղափոխութիւն անել ընդհանուր սպստամբութեան միջոցով — ահա թէ ինչի է ձգտում նա իր յեղափոխական աշխատութեամբ:

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՒ

ՀՆՉԱԿԵԱՆ Յ. ԿՈՒՍԱԿԅՈՒԹԻՒՆԸ.

«Հնչակն» անցեալ տարեշրջանի վերջին համարում հրատարակվեցաւ Պաշտօնական Յայտարարութիւն Արեւելեան Դաշնակցութեան և Հնչակեան Յ. Կուսակցութեան մէջ դաշնակցական կապ կայանալու մասին: Տեղի սկսած արտադրութեան պատճառով չէր կարողացանք «Հնչակն» նոյն համարում այդ Յայտարարութեան կցել մի բացատրող յօդուած, որ և անում ենք այսօր:

Ունենալով այն համոզումը, որ հայկական խնդիրը մեծ

անհումիւն ունի տաճիկ բռնակալութեան տակ հեծող բոլոր ժողովուրդների ազատման խնդրի հետ, մենք առաջացրել ու պնդել ենք միշտ այն կէտը, թէ հայ և այդ ժողովուրդների յեղափոխական մարմինների մէջ անհրա. ժեշտ է ստեղծել դաշնակցական կապ՝ հիմնված ընդհա. նուր համերաշխ գործակցութեան սկզբունքի վրայ և պահպանելով հանդերձ այդ մարմինների իւրաքանչիւրի ծրագրի ու ներքին գործունէութեան ինքնուրոյնութիւնը: Մենք ասում ենք, թէ մեծ անհումիւն ունեն միմեանց հետ տաճիկ բռնակալութեան տակ հեծող բոլոր ժող. վուրդների ազատման խնդիրները և դա այն դրական հիման վրայ, որ այն հասարակական ու տնտեսական պայմանները, որոնց մէջ գտնվում են այդ ժողովուրդները և որոնց արդիւնքն է նրանց ազատման խնդիրը, մի և նոյնն են, ինչ որ և հայ ժողովուրդին: Հետևապէս նը բանց դատն ընդհանուր դատ է, ընդհանուր էլ պէտք է լինի նրանց և հայոց յեղափոխական գործունէութիւնը, ըստ որում դրանով ազատման գործն աւելի աճող ու նը պատահաւոր ընթացք կը ստանայ, համախմբած լինելով մի և նոյն ասպարիզում բոլոր ստորուկ ժողովուրդներին ի. բանց ընդհանուր բռնակալ լծի դէմ:

Ահա հէնց այդ հիմունքների ու սկզբունքների վրայ Արեւելեան Դաշնակցութեան ու Հնչակեան Յ. Կուսակցութեան մէջ անցեալ տարվայ վերջերը կայացաւ դաշ. նակցական կապը: Արեւելեան Դաշնակցութիւնն առաջին պատահած մէկ անցալտ խումբ չէ, որ անկարելի լինէր միանգամից չըմբռնել նրա և Կուսակցութեան մէջ կա. յացած դաշնակցական կապի ամբողջ նշանակութիւնն ու կարևորութիւնը հայկական գործի վերաբերութեամբ: Ա. րեւելեան Դաշնակցութիւնը, որ կազմված է մակեդոնա. կան, կրետական ու այլբանական յոյն յեղափոխական գոր. ծօն մասնախմբերից, արդէն ունի իր փայլուն անցեալը, իր յեղափոխական գործնական փորձառութիւնը, յայտնի է իր գորութեամբ: Նա մեծ հեղինակութիւն է վայելում ոչ միայն յոյների մէջ, այլ և Եւրօպայում և բարձր պա. հած ունի իր գրօշակը, որ քանիցս ծածանվել է ազատու. թեան պատերազմի դաշտում: Նրա նպատակն է — աջակ. ցել բռնակալեական լծի տակ հեծող՝ արեւելքի բոլոր ժո. ղովուրդների ազատման գործին:

Ահա՛ այդ մարմնի հետ է կապվել դաշնակցական կա. պով Հնչակեան Կուսակցութիւնը: Յեղափոխական ամեն. տեսակ եղանակների մէջ գործնականապէս աջակցել Հնչակեան Յ. Կուսակցութեան և այդպիսով նպաստել հայ յեղափոխական գործին — դա է Արեւելեան Դաշնակ. ցութեան դերը դէպի Կուսակցութիւն՝ կնքված դաշնակ. ցութեան մէջ: Յանձին Արեւելեան Դաշնակցութեան Կու. սակցութիւնն ձեռք է բերում մի լուրջ ու գորունայ դաշնակից, հայկական դատը՝ մի քիւրմ ու գործօն սլաշտ. պան և հայ ժողովուրդը եղբայրական սերտ կապով կապ. վում է իրան պէս ստորուկ ու ազատութեան ձգտումն. բով տոգորված մի ժողովրդի հետ: Մենք չենք կարող. յատկապէս չը շնտել այդ երևոյթի ամբողջ բարոյական մեծ նշանակութեան վրայ նոյն այդ ժողովուրդների նկատ

*) Տես Հնչակեան Յ. Կուսակցութեան հրատարակու. թիւն N 4, «Սի ինչով է ապրում» բրօշուրի առաջաբանը:

մամբ փոխադարձաբար և այն մեծ գործնական արդիւնքը, որ կառավարչութեան նա հայ յեղափոխական ասպարիզում, Դրանով հայ յեղափոխական ոյժը հարստանում է նոր գործնական լուրջ ոյժերով ու նոր մեծ գործութեամբ Եղբայրացած ստորակ ժողովուրդները մի կողմը, տաճիկ բռնակալութիւնը միւս կողմը — ահա այժմ արեւելեան խնդրի ներքին ընդհանուր վիճակը, որ կը լուծվէ առաջին ներքի յաղթանակով և երկրորդի անկումով:

Մ Ի Մ Ե Տ Ս Ի Ա. I.

(Հարունակութիւն „Հնչակի“ թ. 16. .ից 1891 թ.)

Պատմութիւնը մեզ ցոյց կուտայ, որ առհասարակ մահ մտածականութիւնը նպատակ է ունեցած կործանել այլա. դասն բոլոր „պիղծ“ ազգութիւնները իր քաղաքական տիրապետութիւնն աւելի ամրապնդելու համար, իր թշնա մութեան գլխաւոր արտայայտութիւնն լինելով կրօնամ. լութիւնը: Բայց կրօնամութիւնը թուրք ժողովրդեան մէջ օր ըստ օրէ աւելի և աւելի նուազելու վրայ է: Եւ իրաւ, տաճիկ ժողովուրդը տեսաւ, որ այդ պատուէրը՝ ոչնչացնել „պիղծ“ այլադասնութիւններն՝ Մուհամմետէն իրեն տրուած չէ եղեր, որպէս կուղէին համոզել զինքն. այլ թէ սուլթաններու աշխարհակալական ձգտմանց արդիւնքն է այդ: Այս աչքի զարնող իրողութիւնը, ձեռք. ձեռքի տուած մարդկային ընդհանուր յառաջադիմութեան հետ, որոյ ազդեցութիւնը, հարկաւ, չէր կարող սերմեր չը ցանել և տաճիկ հողի վրայ, ունեցաւ իր տալուորիչ ազդեցութիւնը և կրօնամութեան վրայ: Համեմատելով տաճիկաց կրօնական հին եռանդը այսօրուան հետ, կը տեսնենք մի զգալի տարբերութիւն: Քսան, երեսուն տա. րի առաջ տաճիկը՝ եթէ իր օրական նամագի հինգ արա. բողոքութիւնը չը կատարէր, կեալուրէն աւելի վատթար նախատեսաց կարծանանար. շատ կտրելի է այդպիսին գլուխը կը կտրէին: Իսկ այսօր դուք կը տեսնէք որ խ. ճանկը հրապարակաւ, բազմութեան, շուկայի մէջ կը դանդաւոր իսլամի որդւոց միւսիւլմանութենէ հետեան լուն վրայ: Բազում անգամ ականատես եմք եղած այն սոսկալի հայհոյութեանց և անխից, զոր խօսանքն և բարձրատիճան զինուորներն կը թափէին իւրեանց ստ. բաղասեալներու գլխուն, նոցա անաստուածութեան (այս. ինքն՝ ոչ կրօնամութեան) առթիւ: Մինչև իսկ զինու. րական բիրտ հալածանքները չեն հասնիր իւրեանց նպա. տակին: „Ձինուրը ծանրարեւոտեալ է մեծ հոգսերով և նա չէ կարող ամեն մի նամագ ճշգրտութեամբ և ժամանա. կին կատարել“ ահա՛ թէ ինչ կը սխառասխանէր պաշ. չալուշն, իր ընկերներու իրաւունքն պաշտպանելով: Այս պիտի պատասխանիմը համար առաջները գլուխ կը թռ. ցնէին, իսկ այսօր իւր. պաշին կը բաւականանայ միայն ըսողի երեսին թքելով, որը, հարկաւ, շատ ալ սպասել չը տար իր պատասխանին:

Այո՛, անուրանալի է այն փաստը թէ այսօր տաճիկ ժողովուրդը նախկինին հետ համեմատելով բաւական ա. զատ աչքով կը նայի կրօնի վրայ: Նա կը յարգէ մէկիւթը, սակայն եկեղեցի կործանելու հին եռանդը չունի. նորա դէպ եկեղեցին ունեցած թշնամութիւնը այսօր սառնաս. րութեան և անտարբերութեան է փոխուած, և այս ոգին առաւել ծաւալման մէջ է, մանաւանդ վերջին ժամանակ ներս, երբ հայերը գործով ու արիւնով ասպնուցին որ պատրաստ են իրենց իրաւունքներն պաշտպանելու:

Սնչերքիլի է, որ այսօր ալ թշնամական ոգի կայ տաճ. կաց մէջ դէպ հայերը, սակայն թէ որչափ նուազած և օրըստօրէ նուազելու վրայ է այդ ոգին, ահա թէ ինչ պիտի գրաւէ մեր ուշադրութիւնը: Այդ թշնամական ոգի ծնենցողը նոյն կրօնամութեան է, որուն այսօր կը նպաս. տէ այս տեսակէտով և նենգամիտ կառավարութիւնը: Թուրք կառավարութիւնը, զգալով իր տկարութիւնը հայ կական շարժման առաջն առնելու և աչքի առջև ունենա. լով իր շահերը, կը գրգռէ տաճիկ ժողովուրդը հայերու դէմ, ներկայացնելով մեր շարժումը իբրեւ ոչ թէ իրեն, կառավարութեան դէմ ուղղուած, այլ իսլամի: Ամբոխն ալ անհատ չէ՛, որ կարենաւ հասկնել կառավարութեան ստւոր, առաւել ևս, երբ նա տաքցած է և տակաւին մո. լեռանդ:

Բայց և այնպէս տեսնենք թէ տրդեօք մենք հայերս ալ մեղաւոր չե՞նք գորա մէջ, և չե՞նք նպաստած կառավ. րութեան այդ նենգամտութիւնը հաստատելու և վաւ. րացնելու: Այո՛, մենք հայերս և առաւել ևս հայկական շարժման կեղծ ու անկեղծ „վարիչներ“ մեծապէս մե. ղանչա՛ծ են ինչպէս ներկայի, նոյնպէս և առաւելապէս ապագայի տոջն, ներմուծելով և զարգացնելով հայ ժո. ղովրդեան մէջ տաճիկատեացութիւնը: Զայդ ընելու վրայ ենք թշնամական լիզու գործածելով ոչ միայն կառավարու. րեան, այլ և թուրք ժողովրդեան դէմ: Շատ հազաւգիւտ են այն փորձերը որոնցմով մենք ուզած ենք վերայիշաւ. նենգութիւնը երեան հանել հարկաւ, գլուխը կորսնցու. ցած, շուարած ու մոլորած կառավարութիւնը պիտի գըր. դու մեզ դէմ ամեն մի տարր. սակայն որչափ սխալած կը լինինք մենք, եթէ փոխանակ այդ գրգռման առաջն առնել աշխատելու, իւր թափինք նորա կրակի վրայ: Մենք կուրօրէն կը նպաստենք կառավարութեան՝ ի վնաս մեր մեծ գաւին. նենգութիւնը արգէն երեան ելած կը լինէր, եթէ մենք գոնէ ազատ լինէինք այն նախապաշա. րումէն, թէ իրր ամեն մի տաճիկ, տաճկութիւնը ընդհան. րապէս մեզ թշնամի է, թէ իրր ազգասէրը նա է որ կատէ տաճիկը և կը թափէ նորա գլխուն դժոխքի անէծքը: Այսպէս խօսող ազգասէրներու շատ հաւատ ընծայել ան. կարելի է, բանի որ ատոնցմէ շատերը միայն խօսող են, միայն դատարկութեան են:

Ո՛չ, այս մեր բռնած ուղին սխալ է, սա մեր մեծ սը. խալն է, ծնունդ առած նախապաշարունակէ. հարկ է ազատուիլ այս վերջիններէն, որպէս զի կարողանանք մեր մեծ սխալը ուղղել, ապա թէ ոչ ապագային մեծամեծ խոշնդոտներու կը հանդիպինք:

Հարկ է և միանգամայն անհրաժեշտ է միանալ մեր գրացի նոյնադատ և նոյնադատ կեդրոնում ժողովրդեան հետ իսկ այս կարելի է արունակելով նորա հետ յարաբերութիւնը այնտեղ, ուր գետ ևս խզուած չէ: Իսկ հանաւակ պարագային պէտք է ամեն մի ճիշդ թափել յարաբերութիւն հաստատելու: Այսպիսեալ խնդրած կըլինինք մեր տաճկատեալութեան վնասակար ոգին: Հաստատելով յարաբերութիւն, մենք պիտի սկսինք նորա հետ մեր խօսակցութիւնը առօրեայ խնդիրներով և պիտի վերջացնենք զայն պաշտօնէից և կառավարութեան վրայ գիտողութիւններ ընկնով: «Ճամբն միսիւմանին հալալ, եկեղեցին ալ քրիստոնէային, եկուր մեր գործերը կարգադրենք» — ահա՛ մեր յարաբերութեան նշանակութիւնը:

Գտնէ ըսողներ զանախն թէ դա խիստ զօտար է, անկարելի է, ինչպէս շատ անգամ լսած ենք:

Անկարելիութեան վրայ զօր է մի խօսք անգամ ըսել, քանի որ եղած փորձերը հակառակը կը խօսին: Իսկ զօտար լինելը, իրա՛ւ որ զօտար է. սակայն միթէ մոռցանք որ «ազատութեան ճանապարհը խիստ նեղ է»: Ամեն մի զօրծի սկիզբը զօտար է: Միթէ՞ համոզուած անձը կարող է զօտարութեանց առջև կանգ առնել: Շատերն ալ կանխարկին, թէ կը մատնուինք: Այո՛, կարող ենք և մատնուիլ, սակայն հայերէ քիչ մատնուեցանք: մոռցա՞նք միթէ, որ մեր մատնիչները բոլորը հայեր էին և նոյն իսկ հայ եկեղեցականներէ ալ:

Քարերդ:

Ազատութիւն:

(Կը շարունակվէ.)

Թ Ղ Թ Ա Կ Յ Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

ՆՍՄԱԿՆԵՐ ԹԻԻՐՔԻՍՅՈՒՅՑ:

Պուլանք, 15 նոյեմբեր 1891.

Հայաստանի ամենէ թշուառ և իր անուան պէս՝ թէ՛ իր միջ տիրող անկարգութեանց և թէ՛ բնակչաց բարոյից կողմէ ամենէն պղտորեալ նահանգներէն մին է Պուլա. նըզը (պղտորեալ): Հետեւեալ գէպքերը, զորս պիտի պատմեմ, բաւական են ծանօթացնելու համար «Նշնակի» ընթերցողաց տեղւոյն այս անմխիթար դրութիւնն և բնակչաց բարոյական և տնտեսական անկեալ վիճակն, որ արդիւնք է բռնապետական անիծալ գրութեան:

Զորքորդ զօրսբանակի միւշիր փաշան ամիս մը յառաջ Պուլանք ժամանելով՝ այստեղի քիւրդերը (Հասնանցիք), որոնց ցեղապետներն անցեալ տարի Պոլիս կանչուելով՝ զինուորական պատիւ և ատտիճան առած էին, պաշտօնապէս զինուորագրեց և դասակարգեց: Ըստ որում քիւրդի բէ կազմեալ գունդերն հեծեալ անիտի լինին, իրենց բազմաթիւ ձիեր հարկաւոր. ուստի՝ պիտի գտնէին այնչափ ձի, — այս հարցման պատասխանը ինքնայայտ է. քանի որ քիւրդ հեծեալազօրք հայկական յեղափոխութեան մը ժամանակ հայերը ջարթելու նպատակաւ կազմուեցան, բնական է որ հայերի ստացուածքն իրենց՝ քրդերուն՝ համար տրամադրելի կրնան համարուիլ: Այսպէս է տաճկի տրամաբանութիւնը և այսպէս կը մտածեն տեղացիք: Այս սկզբունքով քիւրդերը՝ նոյն իսկ միւշիրի հրամանով՝

սկսան հայոց ձիերը զրաւել և խարել (տաճկա, զրոյ՝ զարնել), իբր կառավարական սեփականութիւն: Այսպէս ի մէջ այլոց բաղմանց՝ խորթանլու գեղի շորս հայ բնակչաց ձիերը բռնի տանելով՝ միւշիրին քով խարելին և իրենց սեփականեցին. նոյնպէս ս. Ազրեկէայ վանուց նուիրակ վարդապետը գտնուելով Յոջլեան գեղը՝ քիւրդերը անոր ալ ձին բռնի կառնին և կը խարեն: Այս կերպով շատերուն ձիերը զրաւուեցան, աւելի ճիշդ է ըսել, պաշտօնապէս յափշտակուեցան:

Միւշիրն այսպէս բոլոր գիւղերու քրդերն զինուորագրելէ յետոյ՝ զօրահանգէս կատարեց Կուշտեան գեղը, Եսուսու Փաղայի տունը, Հոն եկան բոլոր զինուորազօրեալ քիւրդերը և իրենց գլխաւոր ցեղապետք (Այազ ազա և Տէրհէ ազա): Զատոնք բոլոր կարգաւ երգումը, ցուցին Ղուրանի վրայ և տանց պաղտնի հրահանգներ տուին հայոց նկատմամբ: Կառավարական չըջնալինքէ կը հաւատեն թէ իրենց պատուիրուած է հայոց հետ և զբայրաբար վարուիլ և իրենց յանձնուած է հայերու պաշտպանութիւնը: Բայց ինչ որ լինի եղած ձեւակերպութիւնը, քիւրդերը գործով ցոյց տուին թէ ինչ կերպով եղած կամ իրենք ըմբռնած են կառավարական հրահանգները... Արդարեւ, այդ սրբազան արարողութեան յաջորդ օրն իսկ քիւրդերը վերադառնալով՝ Ռըստամ Կէտուկի եկան, քանի քանի հայեր ձեծեցին, անոնց ոչխարներու հաւերը ժողովեցին, իրենց ձիերուն ձրի գարի կերուցին և ուրիշ այս տեսակ բռնութիւնք և հարջոտաւարութիւններ ըրին:

Ամիս ու կէս յառաջ 11 քիւրդ, ամենքն ալ կառավարական այնպիսի հրացաններով զինեալ, գիւլերուան ժամը մէկին յարձակեցան խարապաշար գեղի (ս. Գանիէլ վանքի կուշտ) ոչխարաց ճիւղին վրայ, հովիւները, որք վարդան, Միսո և Մարտո անուն երեք եղբայրներ էին, փորձելով պաշտպանել իրենց հօտը, քիւրդերը նախ զՎարդան կը վիրաւորեն ատրճանակով թեւէն, յետոյ Միսո եղբայրն օգնութեան կը հասնի և քիւրդերէն մին գետին տապալելով՝ կը կապէ կառավարութեան յանձնելու գիտումով: Բայց միւս քրդեր գաղտագողի ետեւէն հասնելով՝ այնպիսի գնտակով մը կը վիրաւորեն զինք, նա աննշանցած գետին կիչնայ. կը հասնի երրորդ եղբայրը Մարտո և ճիշդ նոյն կերպով կսպանուի քրդերէն: Քիւրդերի գաղանուութիւնն յազեցած՝ կը թողուն կը փախչին, ոչխարաց հօտն ալ ցիր ու ցան կը լինի: Երկրորդ օրը, մինչ տակաւին դիակներ գետին էին, քիւրդ ցեղապետ Այազ ազան (որ Պոլսոյ հրահանգեալներէն մին է) իր տղան և ծառաները գիւղ զրկելով՝ տասն և հինգ մարդ կուղէ բռնի օլամի (տարապարհակ աշխատութեան) տանելու, գիւղացիք զուլս ծռելով կերթան: Միւս կողմէ Տէրհէ ազան, որ հայերը հարստահարելու մէջ յիշեալին մրցակիցն է և որ նմանապէս եւրտղէ պատուասիրեալ ցեղապետ մ'է, իր մարդերը կը զրկէ հայոց կալերն աւարի առնելու: Այսչափ վայրագ բարբարոսութեանց և հարստահարութեանց ա՛լ չը կարենալով զիմանալ, գիւղացիք կը բառնան իրենց տները և կը պատրաստուին գաղ

Թեև Գեղին ահա կը վաղէ Կոր եղելութիւնն իմաց տալու գայմագամին: Սա բարկութեամբ կը պատասխանէ «Ճէճէննէմէ գատար եօլունուղ վար, . . . (և շարք մը հայհոյանքներ) . . . նէրէյէ կիտէրսէնիդ կիտին »: Վերջապէս ահսին կրկին և կրկին աղաչանաց վրայ կը զիջանի իրեն զապթիյէ մը տալ, որ կերթայ գիւղացիները կէս բոնութեամբ, կէս համոզելով թէ արդարութիւն պիտի գործադրուի, ետ կը դարձնէ իրենց տները, զապթիէ (ոս տիկան) մը ալ կը տրուի գիւղին մէջ, իրիւ թէ պահպանութեան համար: Քիւրդերը կը շարունակեն սպառնալիքներ ընել՝ գիւղացիք մշտական ահ ու դողի մէջ են: Գարձեալ մարտաւարապէս մի և նոյն օրերը խումբ մը քիւրդեր Համալ Շէխն աղու պ գիւղէն տէրտէրի աղջիկը առնանքուեցաւ Կողակ գեղացի զինուորէ մը, բայց բարեբաղդաբար գտնուեցաւ Կողակ գեղին մէջ կտրիճ հայ մը, որ յարձակելով զինուորի տան վրայ, աղջիկը առաւ և տանելով իր գեղը՝ սպակեց իր՝ այսինքն աղջկան նշանածին հետ:

Կառավարութեան զօրքերը, որք մինչև հիմա Շէխն աղու պ գեղը կը կենային, գայմագամը Կոր փոխադրել տուաւ, իրր թէ հայոց մէջ յեղափոխական շարժում նշմարելով կասկած քաշելուն պատճառաւ . . . Այս զօրքերը իրենց բնակութեան համար գեղէն մի քանի ընդարձակ տուններ գատարկեցին (առանց վարձու), ասկէ ի դատ տեսակ, տեսակ բռնութիւններ կընեն տեղացւոց վրայ և զանոնք օլա մի կտանին: Գիւղացիներէն մին օլա մի շերթալու համար՝ զինուորի մը ձեռքէն կը փախչի, սակայն զինուորը վրայ կը հասնի և այնչափ կը ծեծէ, որ թևը գլուխը կը կոտրէ և մահամերձ վիճակի մէջ կը ձգէ: Այս տեսարանին ակնատես մի քանի հայեր և հայ կին մը կը միջամտեն. արիասիրտ կինը զինուորը հրելով գետին կը ձգէ և յոնքը թեթև կերպով կը վիրաւորէ, Ասոր վրայ զինուորները գազանաբար կը յարձակին այն թաղի վրայ, չաա մարդեր ծեծելով ու խոշտանգելով կը բերեն բանտը իրր խոտմարար և տէրութեան զօրաց զի մարդոր թէև զինուորին մէքը թեթև բան մ' էր, սա կայն խորամանկ զինուորները գտնելով ուրիշ հիւանդ մահամերձ զինուոր մը՝ կըսեն թէ այն է հայերէ գանակոծեալ զինուորը և թէ հայերը զինք այնքան ծեծած են որ միտնելու ապտիճանին են հասուցած: Այս կերպով բան տարկեալ հայերուն վրայ ծանր զրպարտութիւն կայ և բանտարկեալ պիտի մնան, ո՞վ գիտէ մինչև երբ:

Գանք հիմա հայերու մատնութիւններէն յառաջ եկած շարեաց: Այստեղի հայերն անխնայաբար զիրար կը մատնեն և այսպիսի թշնամոյն հացին եղ կը բսնն: Արդէն տեղական պաշտօնեայք առիթ կը փնտռեն յեղափոխական մասնախմբերու գոյութիւնը երևցնելու համար կի գրոնական կառավարութեան, անոր աշարժութիւն ցոյց

տալու և այս կերպով պատուանշաններու արժանանալու: Վերջերս Համալ Շէխնի Զուլհի տղայ Գեւոանուն վատ հայը կերթայ կառավարութեան գրպարտութեամբ կը մատնէ ս. Գ. անիէլ վանուց վանահայր Սիմոն վարդապետը, իրր թէ սա այդ կողմի գեղերը պտտելով հայոց զինուոր գրեր է (. . .) և թէ համալ Շէխնի այս ինչ անձերը նորա հետ պտտելու ընկերակցեր են: Ասոր վրայ կառավարութիւնը ձերբակալած է յիշեալ Սիմոն վարդապետը և գեղին տէր Մանուէլ քահանան, գեղին Եղիշէ վարդապետը, վարժապետ մի և ուրիշ չորս գիւղացիներ: Երկու ամիս ի վեր սոքա բանտարկուած են և վարդապետը ծանրապէս հիւանդացած է բանտի մէջ: Սիմոն պատրիարքարանք թող շարունակէ պարծիլ իր անուանական առանձնանորձմանց և օղային իրաւանց վրայ, հոս կը բանտարկուին իր ստորագրեալ երէցներու վարդապետներ և զորոն ճիշդ այն զրնտաններու խորշերուն մէջ, որոց միակ արժանաւոր ոճրագործ աւագակներն և արիւնդուշտ յեղազակներն աղատ կը չըլին ոչ միայն լեւներուն վրայ, այլ նոյն իսկ քաղաքացի մէջ:

Զուլհի Գեւոյի մատնութեան մասնակից են հայ քահանայ մը և երկու մարդ ալ հետը: Չերբակալեալ անձերէն զատ տասն ու մէկ մարդիկ ալ զրպարտութեամբ մատնուած լինելով՝ իրենց գեղերէն հեռացած են:

Մեղու .

Սեբաստիա, 8 Գեկտեմբեր 1891 .

Վերջին ժամանակներս աւագակութիւնը, որ միշտ բնդարձակ ասպարէզ ունէր թուրքիայի մէջ, նոր կերպարանք մը ստացած է: Չը կրնալով զիմանալ կառավարութեան հարստահարութիւններուն, որոնք իրենց չափը ու սահմանը անցած են, գիւղացիները իրենց տունը տեղը թողնելով ամբողջ գիւղերով ցիր ու ցան կըլլան:

Անշուշտ կը կարգաբ Պոլսոյ թերթերու մէջ այն անթիւ հրատարակութիւնները՝ որք աւագակաց խումբերու կը վերաբերին: Այս պաշտօնական ծանուցումները ստախոսութիւններով լեցուն են: Երբ կը գրուի որ այս ինչ աւագակային խումբը ջարդուեցաւ, այն ինչը բռնուեցաւ և կամ այլ ևս անկարող ըլլալով ոստիկան — զինուորներուն հալածումներուն զիմանալ, անձնատուր եղաւ, իմացած եղիք որ այս ամենուն մեծագոյն մասը սուտ է: Մէկ կողմ ձգելով յիշեալ յայտարարութեանց մեծագոյն մասին սուտ ըլլալը, մի և նոյն ատեն մենք կը տեսնենք որ՝ գաւառական վարչութիւնները զիտմամբ կը զլանան և չեն ուզեր աւագակութիւններուն մեծագոյն մասը յայտարարել: Երկար կըլլար խօսիլ անթիւ աւագակներու խումբերու մասին. ուստի կը բաւականանամ մի քանի խօսք ըսել մեր կողմերը՝ Սե Ժովու ավուներէն ոչ այնչափ հեռու գտնուող Տաւշան - Տաղի լեռնային շրջաններուն մէջ պատասխարող հրոսակներուն վրայ:

Կառավարութեան պաշտօնական գրութեանց համեմատ վերջին ժամանակներս այս ընդարձակ լեռը գրեթէ ամբողջովին տեսակ մը աւագակներով ծածկուած է, որոց նպատակը ոչ թէ կողոպտել ու ալ ու ձախ գարնել է, այլ կառավարութեան վնասել: Առաջները աւագակները գիւղացիներուն ու ճամբորդներուն կը վնասէին,

խակ այսօր հակառակը կը տեսնենք" . — կըսէ բացարձակապէս Չօռոմի զայնազամի թագրիբը:

Սամսոնի խճուղիին վրայ երեսունի չափ առազակներ ջորեպանները կը կեցնեն. այս առազակները հայ, թիւրք և քիւրդ են: Ասոնք կը հրաւիրեն որ ջորեպանները իրենց գրպանները պարպեն. երբ սարսափած ջորեպանները կը կատարեն անոնց հրամանը՝ չորս հարիւր մէճէ տիյէի չափ ստակ կը հաւաքուի: Առազակներէն մէկը՝ որ կերակայ թէ այդ խուճիկն պիտի էր, կ'առնէ այդ գուժարը, գետնի վրայ կը թափէ և հետեւեալը կըսէ ջորեպաններուն. « Զեր ունեցած չունեցածը մեր ձեռքն է, այս ամանը մինն է որ ոտքիս տակը կը հնչէ, կուղէք որ այս րոպէիս ձեր ջորիներն ալ, բեռներն ալ, հագուստնիդ ու հոգինիդ ալ առնենք: Սակայն . . . զիտցած եղէք որ մենք առազակներ չենք, մեր նպատակը մեր եղբայրները կ'զոտուի չէ. մենք ձեր թշնամիները չենք, այլ ձեր բարեկամները: Մենք ալ ձեզ պէս աղքատ էինք. կառավարութեան ամին մէկ ուղածները կը կատարէինք. բայց՝ ալ չը կրցանք զիմանալ նորա հարստահարութիւններուն Գողը կառավարութիւնն է և ո՛չ թէ մենք. մենք տուններ, նիս, տեղերնիս, զաւակնիս թողուցեր ենք՝ գողերու ու առազակներու: Դէմ կ'առնենք համար և մեր իրաւունքները գէնքի զօրութեամբ պաշտպանելու համար: Մեր նը պատակը ձեզ ու ձեզալէսները կողոպտել չէ, որովհետեւ դուք ալ աղքատ էք, ժողովուրդ էք, ուրեմն մեր եղբայրներն էք: Մենք ժողովուրդին բարեկամն ենք, իսկ կառավարութեան թշնամին: Հիմա թող ամին մէկը մօտե նայ և իր տուած ստակը առնէ: »

Զարմացած ջորեպանները շնորհակալութիւններ ընելով կը մօտենան և իրենց ստակը կ'առնեն:

« Շնորհակալութիւն ընելիդ մեզի պէտք չէ՝, — մէջ կը մտնէ հրոսակներէն մէկ ուրիշը, ինչո՞ւ շնորհակալ պիտի ըլլաք, որ ձեր փառանքը ձեզ տրուեցա՞ն. շնորհակալ ըլլալու տեղ՝ քաղաք կերթաք, զնայէք կառավարութեան իմաց տուէ՛ք ձեր տեսածը ու լսածը, ըսէք՝ որ մենք հոս ենք և որ հոս պիտի մնանք. թող զայ մեր վրայ, « ազ տան ազ կ'իտէր, չօխ տան չօխ (քիչէն քիչ կերթայ, չատէն չատ) »:

Այսօր Սերաստիայի ու Տրապիզոնի միացեալ կառավարութեանց ամբողջ ուշադրութիւնը այս հրոսակներուն խնդրովը գրաւուած է, որ քաղաքական կերպարանք ըստացած է: Այս հրոսակները իրենց ոտնակոխ եղած իրաւունքներուն պաշտպանութիւնը՝ նպատակ դնելով՝ զարմանալի կատաղութեամբ կը պատերազմին կառավարութեան դէմ:

Մէկ ամիս առաջ Սերաստիայի կաշառակեր կուսակալը Գ. Դոնէն կծու կերպով կը յանդիմանուի ի պատասխան իր « կատարեալ անգործութիւն » ծանուցանող հեռագրին. « կամ մեզ կը խաբէք, կամ ձեզ կը խաբեն » կը սէ իմիջի այլոց Պօլսոյ հեռագիրը: Վալին անմիջապէս հեռագիրներ կուտայ իր ստորագրեալներուն: Ամասիայի միւթէսարըքը պատելու կերէ, Գաղտուկ կերպով զգեստը փոխած (ասոր պատճառը ի՞նչ է) առաջին անգամ Մարզուան կերթայ: Մէկալ օրը Ամասիայի սուարիները Սամսոնի ճամբուն վրայ որչափ որ ջաղաքներ կան՝ այդ բոլոր ջաղաքներու մէջ աշխատողները կը քնն Մարզուան կը տանին, առաջուրէն անոնց ունեցած չունեցածը կողոպտելով: Փէսերն ու մէջքի գօտիներն անգամ առնելով՝

Քննութիւնը կսկսի: Բոլոր բանտարկեալները՝ մէկ բերան միւթէսարըքին կը խոստովանին որ՝ « այո՛, առազակներուն հաց տուած ենք, բայց հաց տալով մէկտեղ՝ եկած

ոստիկանապետին իմաց տուած ենք. էջխիսները (առազակները) մեզի այսպէս ընել կը հրամայէին: Ինչո՞ւ չեկան հէքիմէթէն անոնք բռնելու: Քանի որ ձեր թեր երկայն է, մեր թեր կարճ և կը դժուարանաք անոնք բռնել, հապա մենք խեղճերս ինչպէ՞ս բռնենք. միւթի՞ն է, որ մենք ա. նոնց ուղածը չը կատարենք: »

Կատաղած միւթէսարըքը ջաղաքներուն բոլոր բանտարները բանտը հրել կուտայ:

Պալլելիի գիւղն էր զացած ոստիկանապետն իր ընկերներով: Մարզուանի և Սամանճուխի զայնազամներու հետ՝ իբր առազակները բռնելու: Գիւղացիները՝ ամենն ալ թուրք՝ ահա երեք շաբաթ է թողած են իրենց տունն ու տեղը և ցիր ու ցան եղած են: Ասոնցմէ տասնի չափ տարեր Մարզուանի բանտն էին հրել, թէ՛ ինչո՞ւ առազակները բռնած չեն: Երբ գեղացիները կը լսեն իրենց անկոչ հիւրերուն գալը, կը թողուն տուն տեղ ու կը փախչին, որպէս զի իրենց բանտարկեալ եղբայրներուն վիճակէն աղաւտ մնան: Սմբողջ գեղը ոտնակոխ եղած է ոստիկաններէ. հաւիթի մը յէլսար մը, ցորենի ու գարիի հատ մը անգամ մնացած չէ, բոլոր կերերն են: Ի՞նչ պիտի ըլլայ խեղճ գիւղացիներուն վիճակը, ոչ ո՛ր գիտէ: Քաղաքներուն մէջ՝ իր ապիկար հարցումներուն պատասխանը առնելով, կառավարութիւնը այսօր իր բոլոր բարկութիւնը խեղճ ու անպաշտպան ամին աղգի գեղացիներուն վրայ կը թափէ, թէ « ինչո՞ւ էջխիսները չէք բռնել, ինչո՞ւ անոնք կը կերակրէք »:

Գրեթէ երեք շաբաթ առաջ հրոսակներու խուճի մը մօտակայ քաղաքին գիւղերուն մէկը կուգան, թիւրք գիւղացի մը կերակուր տալով անոնց՝ մի և նոյն ատեն կերթայ և իմաց կուտայ զապթիաներուն, — թէ ահա՛ էջխի յէները տունն են, ինձի ալ խրկեցին որ ձեզի իմացունեմ: Եկէ՛ք ինչ որ պիտի ընէք՝ ըրէ՛ք, վերջը զլսիս գա. ալ չը հանէք: Զապթիաները (քսան հատ) շուարած կը մնան և միայն այն ժամանակ ոտքի կեննեն՝ երբ հրոսակները կերակուրին կերած՝ ճամբայ ելած էին ու . . . կերթան զանոնք հիւրընկալող գիւղացին կը ձերբակալեն՝ թէ « ինչո՞ւ չը բռնեցիր առազակները » . . .

Այսպէս անդորմ կերպով կը հարստահարուին գիւղացիները, որոնցմով լեցուած են այսօր բանտերը:

« Ինչո՞ւ չէք բռնել էջխիսները » պոռալով՝ զապթիաները ալ ու ձախ կը կողոպտեն:

Մինչդեռ « առազակներն » իրենց ունեցածին չափ կը վճարեն իրենց կերածը, որչափ ունին՝ այնչափ ալ կուտան, այս անօրէնները ոչ միայն կը լախեն, այլ և կը կողոպտեն, կը մերկացնեն գիւղացիները և վերջն ալ կը քնն կը տանին բանտը կը հրեն »:

Ամեն քաղաքի անց ու դարձը փակուած է այս զապթիէ՛ առազակներով: Ջորեպան մը, կառապան մը, ճամբորդ մը չի անցնիր որ չը կողոպտուի: Խօթը ութը ամիս կառավարութիւնէն ամսական չառնելով՝ ատնք հոռեմքի սկսած են և ճամբայ մը, գիւղ մը չը կայ որ կողոպտուած չը լինի և գեռ չը կողոպտուի: Այս « առազակներ » հալածողներէն: Սամսոնի, Ամասիայի և առհասարակ խճուղիի վրայ գտնուող քաղաքներու կառավարութիւններուն՝ բողոքները հեղեղի պէս կը թափուին: Սոսիկանաց արչաւանքներու շնորհով հազարաւոր գիւղացիներ տուն ու տեղ թողուցած ցիր ու ցան են եղած. հայրը չը գիտէ թէ իր զաւակը ո՞ւր է, զաւակը չը գիտէ թէ իր հայրը ո՞ւր է:

Թէ ինչո՞ւ և ե՞րբ պիտի վերջանայ այս նման չը տեսնուած կացութիւնը, այդ դժուար չէ գուշակել: Այս

